

ბათუმის საბოლოო დაპყრობა და ადმინისტრაციული
მმართველობის შემოღება ოსმალთა მიერ ¹

ზაზა შაშიკაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის
დეპარტამენტის პროფესორი. საქართველო,
6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.
+995577 999 767. zaza.shashikadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-5406-577X

ანოტაცია

XIX ს-მდე ბათუმის ისტორიის შესახებ ქართულ წყაროებში ძალიან მწირი ინფორმაცია გვხვდება და ამ სიცარიელის ამოსავსებად თურქეთის რესპუბლიკის არქივებსა და წიგნსაცავებში დაცულ ოსმალურ დოკუმენტურ მასალას უზარმაზარი მნიშვნელობა აქვს.

ანკარის მიწისა და კადასტრის მთავარი სამმართველოს არქივში, 122 შიფრით დაცულია ბათუმის ვრცელი დავთარი, რომელიც ჯერ არ არის შემოტანილი სამეცნიერო მიმოქცევაში და წარმოადგენს მნიშვნელოვან დოკუმენტს ბათუმისა და რეგიონის ისტორიისთვის.

ჟურნალის B გვერდზე ვხედავთ 1704 წლის სექტემბრით დათარიღებულ გაფართოებულ ტექსტს, სადაც საინტერესო ცნობებია ბათუმისა და მის შემოგარენში მდებარე სოფლის შესახებ.

---

¹ სტატია მომზადდა და იბეჭდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის #FR-19-7386 გრანტის ფარგლებში.

ნათქვამია, რომ ეს ტერიტორია ბოლო დრომდე გურიელის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა. ეს ცნობა მნიშვნელოვანია ბათუმის ოსმალეთის იმპერიის დაქვემდებარების თარიღების დასადგენად, რადგან ამ თარიღთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული აზრი არსებობს. მეცნიერთა ნაწილი თვლიდა, რომ ბათუმი ოსმალეთის იმპერიაში XVI ს-ის შუა ხანებში შევიდა, სხვები კი 1703 წელს ასახელებდნენ. ვფიქრობთ, მოტანილი საისტორიო წყარო მეორე მოსაზრებას ამყარებს. ბათუმი და მიმდებარე სოფლები ოსმალეთის იმპერიამ საბოლოოდ XVIII ს-ის პირველ წლებში დაიპყრო და ბათუმი ადმინისტრაციულ ცენტრად აქცია.

ჩვენს მიერ გაანალიზებული დოკუმენტების მიხედვით, აღნიშნულ პერიოდში ბათუმის ლივის საზღვრები შავი ზღვის დასავლეთ სანაპირომდე ვრცელდება და მოიცავს ტერიტორიებს ათინას (დღევანდელი Pazar). დოკუმენტში მოცემულია ტერიტორიის აღწერა, რაც საშუალებას გვაძლევს შევისწავლოთ აღნიშნული პერიოდის რეგიონი არაერთი კუთხით, იქნება ეს სოციალურ - ეკონომიკური, პოლიტიკური, ეთნიკური, რელიგიური, დემოგრაფიული და სხვა.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი; ლივა; დავთარი; აღწერა.

შესავალი

ბათუმის ისტორიის შესახებ ქართულ საისტორიო წყაროებში ძალიან მწირი ინფორმაცია გვხვდება და ამ სიცარიელის ამოსავსებად თურქეთის რესპუბლიკის არქივებსა და წიგნსაცავებში დაცულ ოსმალური დოკუმენტურ მასალას უზარმაზარი მნიშვნელობა აქვს.

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია უნიკალური დოკუმენტი XVIII ს-ის დასაწყისის „ბათუმის ლივის ვრცელი დავთარი“, რომელიც ინახება ანკარის მიწისა და კადასტრის მთავარი სამმართველოს არქივში, 122 შიფრით და პირველად შემოდის

მიმოქცევაში. იგი შეიცავს ფასდაუდებელ ცნობებს ბათუმისა და რეგიონის ისტორიისთვის.

ძვირფასია, ეთნიკური, რელიგიური, სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, დემოგრაფიული, ენათმეცნიერული და სხვა საკითხების შესწავლის კუთხით. აღნიშნულ პერიოდში ბათუმი, გარდა მისი მიმდებარე 14 სოფლისა, ადმინისტრაციულად მოიცავდა ზღვისპირა აღმოსავლეთ ჭანეთს, კერძოდ, ხოფას, ჰემშინს, არხავეს და ათინას. დაცულია მათი ძველი ტოპონიმიკა.

დოკუმენტის სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა დიდი შენაძენი იქნება, როგორც ქართული ისე თურქული ისტორიოგრაფიისათვის.

მეთოდები

წინამდებარე ნაშრომში მოცემული საკითხის კვლევის დროს გამოყენებული იქნა ისტორიული შემეცნების და შედარებითი ანალიზის მეთოდები; კრიტიკულად არის გაანალიზებული საკვლევ თემასთან დაკავშირებული საისტორიო წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელთა გათვალისწინება და შედარება მნიშვნელოვანია მოვლენათა ზუსტი და ობიექტური შეფასებისათვის.

შედეგი

კვლევის შედეგად დგინდება არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც არ იყო ცნობილი და საკმაოდ დიდ სამეცნიერო ინტერესს წარმოადგენდა. მათ შორისაა ოსმალთა მიერ ბათუმის საბოლოო დაპყრობის თარიღი, რომელიც კვლევებში განსჯის საგანია. დგინდება, რომ ბათუმთან ერთად ოსმალებმა დაიპყრეს მისი მიმდებარე თოთხმეტი სოფელი. დაწვრილებით არის აღწერილი ახლადდაპყრობილ ტერიტორიაზე შექმნილი ვითარება. შემოღებული გადასახადები. ვლინდება საინტერესო ტოპონიმები, რომელიც დღეს უკვე დაკარგულია.

ნაშრომში, XVI ს-ის შუა წლებიდან მოყოლებული, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით არის შესწავლილი და განხილული ბათუმის საკითხი, მისი ადმინისტრაციული ფუნქცია.

აღსანიშნავია, რომ მოცემული პერიოდის ბათუმის ისტორიის შესახებ მსგავსი მოცულობის ინფორმაციის მქონე დოკუმენტი ჯერ არ ყოფილა სამეცნიერო განსჯის საგანი. ბათუმის სანჯაყი XVII ს-ის დასაწყისში მოიცავს აღმოსავლეთ ჭანეთის ტერიტორიასაც, რაც ასევე სამეცნიერო სიახლეა.

დისკუსია

საქართველოს ისტორიის ძირითად წყაროში, - „ქართლის ცხოვრებაში“ ბათუმზე ძალზე მწირი ინფორმაცია გვხვდება და, ისიც მხოლოდ XVI ს-ს განეკუთვნება. ვახუშტი ბატონიშვილიც მხოლოდ აღნიშნულ ფაქტებს იმეორებს და ცალკე, დამატებით გვაძლევს ბათუმის შესახებ გეოგრაფიულ ცნობებს (ვახუშტი, 1973: 676, 792-793, 814). ამიტომაც, ბათუმის ისტორიის სრულყოფილი შესწავლისათვის ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს უცხოურ წყაროებს.

თურქეთის არქივებში ინახება უამრავი დოკუმენტი ბათუმის შესახებ. მდიდარი საისტორიოგრაფიო ტრადიციის მქონე ოსმალეთის იმპერიაში, არც ბათუმი დარჩენილა ყურადღების მიღმა და, როგორც ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში იმპერიის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილის შესახებ, საყურადღებო დოკუმენტური და ნარატიული დოკუმენტებია შექმნილი.

ოსმალურ წყაროებში ბათუმის ისტორიის ამსახველ მრავალრიცხოვან და მრავალფეროვან მასალათა შორის გამოვარჩევთ „ბათუმის ლივის ვრცელ დავთარს“, რომლის ორიგინალიც ინახება თურქეთის რესპუბლიკაში, ანკარის მიწისა და კადასტრის მთავარი სამმართველოს არქივში შიფრით 122. დავთარი დღემდე არ არის შესწავლილი, როგორც პირველწყარო უაღრესად მნიშვნელოვანია ჩვენი ქალაქისა და რეგიონის ისტორიისათვის.

რიკას ურთულესი ხელით დაწერილი 92 გვერდიანი დოკუმენტის ზომა 14x41 სანტიმეტრია. დოკუმენტის მიხედვით ბათ-

უმის ლივა მოიცავს დღევანდელი ქალაქის ტერიტორიას თავის შემოგარენით და ვრცელდება დასავლეთით შავი ზღვის სანაპიროზე ლაზისტანში, ათინას (დღევანდელი Pazar) ტერიტორიის ჩათვლით. თუმცა, ჩვენ ამჯერად დოკუმენტს მხოლოდ ერთი კუთხით წარმოვაჩინებთ და განვიხილავთ მხოლოდ დოკუმენტის პირველ გვერდებზე არსებულ ჩანაწერებს და მათში დაცულ საინტერესო ინფორმაციას.

ოსმალთა მიერ ბათუმის დაპყრობის თარიღის შესახებ ქართულ და თურქულ ისტორიოგრაფიაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ქვემოთ მოკლედ შევხებით აღნიშნულ საკითხს.

ერთიანი ქართული სამეფოს დაშლის შემდეგ ბათუმი იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში, გურიელების მმართველობაში დარჩა.

XVI ს-ის დასაწყისში, სამცხის ათაბაგის მზეჭაბუკ დიდის გარდაცვალების შემდეგ, მისი ადგილის დასაკავებლად დაპირისპირება დაიწყო. ოსმალეთი და სპარსეთი მარჯვედ იყენებდნენ შიდა ფეოდალურ ომს სამცხე-საათაბაგოში და „დახმარების“ საბაზით იპყრობდნენ და არბევდნენ მას (გაბაშვილი, 1954: 53).

ქართული პოლიტიკური ელიტა კარგად ხედავდა, რომ ოსმალეთის საფრთხე ადრე თუ გვიან დადგებოდა და მიზნის განსახორციელებლად ისინი სამცხის ტერიტორიებს გამოიყენებდნენ. ამიტომაც, 1535 წელს იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ (1510-1565 წწ.), სამცხიდან ოსმალთა შემოჭრის საფრთხის გასაწეობისთვის, ათაბაგის წინააღმდეგ გაილაშქრა. 13 აგვისტოს ახალქალაქთან ახლოს, სოფელ მუჯახეთთან მან დაამარცხა ყვარყვარე და ტყვედ ჩაიგდო იგი (ქართლის ცხოვრება, 1959: 457). საათაბაგოს დიდი ნაწილი იმერეთის სამეფოს დაექვემდებარა. მხარდაჭერის სანაცვლოდ გურიელმა ჭანეთი და აჭარა მიიღო ისევ, ხოლო ქართლის მეფე ლუარსაბ I-ს (1527-1556 წწ.) ბაგრატმა ჯავახეთი დაუთმო. ათაბაგობა დროებით შეწყდა. ყვარყვარეს მცირეწლოვანმა ვაჟმა ოთარ შალიკაშვილის დახმარებით სტამბოლში სულთანს შეაფარა თავი. 1536 წლის 4 ივლისს, არზ-

რუმის ბეგლარბეგმა საათაბაგოს ტერიტორიებზე ილაშქრა (ფიქ-
ევი, 1964:25) და დაიპყრო ზემო ლივანის (Livane) ხეობა, მდინარე
ჭოროხის აყობაზე დღევანდელი იუსუფელის მიდამოებიდან
სპერის მიმართულებით .

მეცნიერთა ნაწილი ფიქრობს, რომ აქედან იწყება ოსმალ-
ური მმართველობის შემოღება აღნიშნულ ტერიტორიებზე (Dani-
şmend, 1971:190; Kirzioğlu, 1998:162-163; შენგელია, 1974:33; სვან-
იძე, 1971:57). თუმცა, წყაროებიდან კარგად ჩანს, რომ ბაგრატ III-მ,
რომელიც აქტიურად ებრძოდა ოსმალთა საათაბაგოში დამკვიდ-
რებას, მოახერხა ამ ადგილების დროებით დაბრუნება.

XVI ს-ის 40-იან წლებში, ტყვეობაში მყოფი ყვარყვარე III-ის
გარდაცვალების შემდეგ, მისმა ვაჟმა ქაიხოსრომ სულთნის დახ-
მარებით გადაწყვიტა ბაგრატ III-ის დამარცხება და ათაბაგობის
აღდგენა. სულთანს კარგად ესმოდა, რომ მისი მხარდაჭერა გაა-
ძლიერებდა სამცხეში ოსმალთა გავლენას და დახმარებაზე უარი
არ უთქვამს (სვანიძე, 1971:58).

1543 წელს, არზრუმის გამგებლის, მუსა ფაშას მეთაურო-
ბით საქართველოში კვლავ შემოვიდა ოსმალთა 22 ათასიანი
ლაშქარი. ფაშამ ოლთისისა და ნარმანის მიწების დაპყრობის შემ-
დეგ, ალყა შემოარტყა ოლთისის ციხეს, მაგრამ ვერ აიღო. ციხეში
ამ დროს იყო იმერეთის მეფე ბაგრატ III, რომელსაც სამცხე წარ-
თმეული ჰქონდა ათაბაგისთვის.

ბაგრატი მიხვდა, რომ პირისპირ წინააღმდეგობას ვერ გაუ-
წევდა მტერს და ამიტომაც ხერხს მიმართა. მეფემ, რომელსაც
ისევ გურიელი ედგა გვერდში, მოტყუებით მოახერხა მტრის
ჯარის ორად გაყოფა. მან საჩუქრები გაუგზავნა ფაშას და დამა-
რცხება აღიარა. ამასთან შეჰპირდა, რომ ოსმალთა ჯარის უომ-
რად გაბრუნების შემთხვევაში ციხეს მის ნებისმიერ წარმომად-
გენელს გადასცემდა. მუსა ფაშა მოტყუვდა, ციხის მისადგომე-
ბთან ჯარის ნაწილი დატოვა მის ჩასაბარებლად, თვითონ კი
არზრუმისკენ გაემართა. ბაგრატი ისარგებლა მოწინააღმდეგის
ლაშქრის გაყოფით, ჯერ ოლთისთან დაამარცხა ისინი და შემდეგ

მამირვანში, სოფელ ქარადაქთან წამოეწია და გაანადგურა მუსა ფაშას ჯარი. ფაშა ბრძოლაში დაიღუპა (მახარაძე, შაშიკაძე, 2021: 59-60).

ქართველთა გამარჯვებებმა განარისხა სულთანი და კვლავ გამოაგზავნა არზრუმისა და დიარბაქირის მმართველები სალაშქროდ. დიარბაქირის ბეგლარბეგმა, ხადიმ ალი ფაშამ რომ შეიტყო მუსა ფაშას სიკვდილის ამბავი, შურისძიების მიზნით სასწრაფოდ ამ მხარეში მოვიდა და დალაშქრა რიგი ტერიტორიებისა, თუმცა ზუსტად არ არის ცნობილი მათი დასახელება (Aydın, 1998: 66).

1545 წელს, ბასიანში სოფელ სოხოისტასთან მოხდა დიდი ბრძოლა ქართველებსა და ოსმალებს შორის. ოსმალებს მეთაურობდა, მუსა ფაშას ადგილზე არზრუმის ბეგლარბეგად დანიშნული თემერუდ ალი ფაშა. ჰასან რუმელუ აღნიშნულ დაპირისპირებას მოიხსენიებს, როგორც ყანლი ჩემენის ბრძოლას. ბრძოლაში ქართველები დამარცხდნენ.

საყურადღებოა, რომ შურისძიების მიზნით, სოხოისტას ბრძოლის შემდეგ, 1547 წელს ოსმალები თავს დაესხნენ გურიელს. ბაგრატმა დახმარება ვერ გაუწია მას. მიუხედავად ამისა, გურიელმა მაინც მოახერხა ოსმალთა შემოტევის დაძლევა. ქართლის ცხოვრების მიხედვით, „ამას ჟამსა გურიელს გაუწყრა ხონთქარი ამისთვის, რომ მაშინ ბასიანს, თუ შენ ბაგრატს არ მოჰყოლოდი, იმდენს ჯარს ვერ ამომიწყუეტდაო ბაგრატი. გამოუსია ჯარი და მოვიდნენ ბათომს და დაუწყეს ციხეს შენება კატარღებითა და ნავეებითა“ (ქართლის ცხოვრება, 1959:360). მსგავს ცნობას გვაწვდის ვახუშტიც: „ხოლო შემდგომად მოვიდა სპა ხონთქრისა გურიასა ზედა, რათა შური იგი აგონ, ვინაფთგან მიჰყვა ბაგრატ მეფესა და მოსწყვდნა სპანი ოსმალთა; მიუღეს გურიელს ჭანეთი, დაუწყეს შენება ციხისა ბათომს“ (ვახუშტი, 1973: 814).

გურიელმა შეკრიბა ჯარი და ოსმალები განდევნა ბათუმიდან. მტერი ზღვიდან ნავეებით უკან გაბრუნდა. თუმცა, ადიდ-

ეზული ჭოროხის გამო ქართველებმა ცხენებით ვერ შეძლეს მდინარის გადალახვა და ოსმალთა დადევნება. მტერმა გონიოს მიადწია და ციხის გამაგრება დაიწყო, რის შემდეგაც მას წაართვეს ჭანეთი (ქართლის ცხოვრება, 1959:360). ოსმალებმა განახლებული გონიოს ციხე აქციეს ავანპოსტად აჭარის დასარბევად და გურიაზე ლაშქრობების მოსაწყობად (იაშვილი, 1948:18). ამ დროს ბათუმი ისევ გურიელის დაქვემდებარებაში ჩანს. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, აღნიშნული მოვლენების შემდეგ, ბაგრატის ძმა ვახტანგი გურიელს და გურიელებს ბათუმში შეხვდა (ქართლის ცხოვრება, 1959:360).

დღეისთვის ცნობილი ყველაზე ადრეული თურქული ცნობა, რომელშიც ბათუმი სანჯაყად არის მოხსენებული, 1549 წლით არის დათარიღებული (KKT. RD., 209:71). თუმცა, წყაროების ანალიზით ირკვევა, რომ ოსმალეთსა და გურიელს შორის საზღვარი გონიოსთან ახლოს მდინარე ჭოროხზე გადიოდა.

1545-1549 წლებში ტრაპიზონის სანჯაყბეგმა ბიიქლი მეჰმედ ფაშას ძე მუსტაფა ფაშამ გონიოს ციხე კიდევ ერთხელ შეაკეთა და გაამაგრა (KKT. RD., 209: 78, 80, 154; Aydın, 1998: 258). ჩანს, რომ ამ დროს ბათუმიც სანჯაყად იქნა გამოცხადებული, თუმცა ზუსტი თარიღი გაურკვეველია. თურქი ისტორიკოსი დუნდარ აიდინი 1549 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ დოკუმენტზე დაყრდნობით, თვლის, რომ „ამ დოკუმენტში ნახსენები ბათუმის მმართველი ემირ ბეგი ბათუმის პირველი სანჯაყბეგია“ (Aydın, 1998:258).

1549 წლის 15 დეკემბერს არზრუმის თიმარების დავთარდარი სულეიჰ ბეგი ბათუმის სანჯაყში დაინიშნა (Aydın, 1998: 258). ბათუმის სანჯაყბეგის რეზიდენცია გონიოს ციხე იყო (KKT. RD., 209: 141; Aydın, 1998:259), როგორც ჩანს, სწორედ იმიტომ, რომ ბათუმს ისევ გურიელი ფლობს.

მუჰიმე დავთარში დაცული 963 წლის 28 ზილკაადეს (1556 წლის 3 ოქტომბერი) ცნობის მიხედვით ტრაპიზონის სანჯაყის საზღვარი მდინარე ჭოროხზე გადიოდა (Bostan, 2002:48) და ბათ-

უმი ისევ ოსმალეთს გარეთაა.

სანჯაყად გამოცხადების შემდეგ ბათუმი, როგორც წესი, უნდა აღწერილიყო, თუმცა აღნიშნული თარიღის მსგავსი დოკუმენტი ჯერჯერობით არ აღმოჩენილა. უფრო მოგვიანებით, 1564 წლის 11 დეკემბრის დივანის კანცელარიის დოკუმენტში ბათუმს ისევ ვხვდებით (Aydın, 1998: 259).

1564 წელს ბათუმი როსტომ გურიელმა დაიპყრო, თუმცა იგი მცირე დროის შემდეგ ისევ ოსმალეთის შემადგენლობაში გადავიდა. 1578 წლიდან ირან-ოსმალეთის მორიგ ომამდე ბათუმი არზრუმს გამოეყო და ცალკე საბეგლარბეგო ჩამოყალიბდა (Aydın, 1998: 259). ბათუმის სანჯაყის შექმნის შემდეგ, XVI ს-ის მეორე ნახევარში, გონიოს ნაჰიე, ათინა, ჰემშინი და არხავის ყაზა ბათუმს დაექვემდებარა და ბათუმისა და ტრაპიზონის სანჯაყებს შორის საზღვარი მაფავრიზე (დღევანდელი Çayeli-ს ილჩე) გადიოდა (Bostan, 2002:48).

1582 წელს კი, მურად III-ის (1574-1595 წწ.) დროს, ქვეყნის ხელახალი ადმინისტრაციული მოწყობის დროს ბათუმ-ტრაპიზონის სანჯაყების ხარჯზე ერთიანი ეიალეთი შეიქმნა. ახალი ეიალეთის ბეგლარბეგი ტრაპიზონში იჯდა (Goloğlu, 2013: 64).

1609 წელს მამია II გურიელმა, ისარგებლა რა ოსმალეთის იმპერიაში შექმნილი მდგომარეობით, მოახერხა ოსმალეების განდევნა აჭარიდან (ვახუშტი, 1973:724), ჩანს, რომ საზღვარმა ისევ ჭოროხზე გადაინაცვლა.

ოსმალთა ისტორიკოსებისა და ევროპელი მისიონერების ცნობების მიხედვით, ბათუმი XVII ს-ის დასაწყისში, კერძოდ 1615 წელს გურიელის მმართველობაში იყო (თამარაშვილი, 1902: 138), თუმცა, ჩანს, რომ ოსმალეთმა მალევე წაგლიჯა იგი.

1617-1648 წლებში ბათუმი კვლავ ოსმალეთის შემადგენლობაში ჩანს. ამავე პერიოდის გურიის სამთავროს ისტორიული დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ ოსმალთა გადმოსვლა ჭოროხზე მხოლოდ ბათუმის ციხითა და მისი მიდამოებით შემოიფარგლებოდა (ჩხატარაიშვილი, 1959:106-107). გურიის სამთავროში კი

ისეთი რთული მდგომარეობა იყო, რომ გურიელს ნამდვილად არ ჰქონდა შესაძლებლობა, ბათუმისთვის ებრძოლა. მთელი დასავლეთ საქართველო (იმერეთის სამეფო) შიდა დაპირსპირებებმა ძალზე დაასუსტა. პარალელურად, იგი ხარკს უხდიდა ოსმალეთს.

ამ დროს გურიელი, საქართველოს მეფე - მთავრებთან ერთად, დიპლომატიური გზით ცდილობდა რუსეთის დახმარების მოპოვებას, რათა აღეკვეთა მის ტერიტორიებზე ოსმალთა თარეში. თუმცა მცდელობას თავიდან შედეგი არ მოჰყოლია.

XVII ს-ის 60-იანი წლებიდან, გიორგი III გურიელი, რომელიც გამჭრიახობით გამოირჩეოდა, მოხერხებულ პოლიტიკას აწარმოებდა ოსმალეთთან. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ხარკს უხდიდა სულთნის ხელისუფლებას, მაინც შეძლო ბათუმის მხარის დაბრუნება. მის დროს საზღვარი ისევ ჭოროხზე გადიოდა.

გურიელის შემადგენლობაში ჩანს ბათუმი შარდენის ჩანაწერებშიც რომელმაც XVII ს-ის 70-იან წლებში იმოგზაურა აქ.

ბათუმის ლოკალიზაციის შესახებ ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობებს ვხვდებით თურქულ წყაროებში. ზოგიერთი მათგანის მონაცემით, ბათუმი 1582 წლიდან შევიდა ტრაპიზონის ეიალეთის შემადგენლობაში და XVII ს-ის შუა წლებშიც მას ეკუთვნოდა.

ფაქტია, რომ ევლია ჩელები შეცდომას უშვებს, როდესაც გადმოგვცემს, რომ ტრაპიზონის ერთ-ერთი სახელთაგანია „ქალაქი ქვემო ბათუმი“. აქვე ამბობს, რომ ტრაპიზონის ვილაიეთი „ჯანჰას“ (სწორი ფორმაა ჭანიჭა-ზ.შ.), ზემო ბათუმის, ქვემო ბათუმის, გონიოს და ტრაპიზონის სანჯაყებისგან შედგება (ჩელები, 1971:81-82). ვფიქრობთ, რომ ევლია ჩელების მიერ ნახსენები „ზემო ბათუმი“ დღევანდელი ორთაბათუმის თემს უნდა გულისხმობდეს და ქვემო ბათუმი უფრო ზღვისპირა ტერიტორია. ამის თქმის საშუალებას გვაძლევს უფრო გვიანდელი, 1835 წლის აღწერა, რომელიც ცხადყოფს, რომ ამ პერიოდშიც კი ორთაბათუმში ბევრად უფრო მეტი მოსახლეობა ცხოვრობს (NFS.d 01170: 220-

225), ვიდრე დღევანდელი ქალაქის ტერიტორიაზე, რომელიც აღწერის დოკუმენტში „სოფელ ნავსადგურად“(Karye-i Liman) არის მოხსენებული (NFS.d 01170: 206-209).

ქათიბ ჩელების მონაცემების მიხედვითაც ბათუმი გურიელის მმართველობაში ჩანს (ჩელები, 2013:43).

აშკარაა, რომ დღევანდელი ბათუმის ტერიტორია თავისი შემოგარენით, ჭოროხის ჩრდილოეთი, დიდი ხნის განმავლობაში ხელიდან ხელში გადადიოდა გურიელსა და ოსმალებს შორის. ხოლო გონიო, რომელიც XVI ს-ის პირველი ნახევრიდან დარჩა ოსმალებს, ადმინისტრაციული ცენტრი იყო სანჯაყისა, რომელიც ბათუმის სანჯაყად, ზოგჯერ კი გონიოს სანჯაყად მოიხსენიებოდა. ეს უნდა იყოს ამ განსხვავებული ცნობების მიზეზიც. „ბათუმის სანჯაყი“ უფრო ადმინისტრაციული ტერმინი ჩანს, ვიდრე კონკრეტული გეოგრაფია.

1703 წელს (ზოგი ცნობით 1704), იმერეთის გამგებლის, გიორგი აბაშიძის მკვეთრი ანტიოსმალური პოლიტიკის გამო, ოსმალთა ლაშქარი გურიის გზით იმერეთში შემოიჭრა. მამია III გურიელს ფიცი ჰქონდა მიცემული იმერეთის მმართველზე და იძულებული იყო შებრძოლებოდა მტერს. ოსმალებმა ააოხრეს გურია და გურიელიც იძულებული გახდა მორჩილება გამოეცხადებინა ფაშასთვის (რეხვიაშვილი, 1989:151).

ამ შემოსევის შემდეგ, ბათოში, რომელიც თურქებმა დაიპყრეს, ჩანს, რომ საბოლოოდ გადავიდა მათ ხელში. მანამდე კი, XVII ს-ის მიწურულს, გიორგი III გურიელმა, გამაჰმადიანებულ აჰმედ ბეგ თავდგირიძეს ჭოროხის ჩრდილოეთ ნაპირზე მდებარე სამფლობელოები ჩამოართვა. ამან აჰმედ ბეგი და მისი ძმა მუსტაფა ბეგი გურიელის მოსისხლე მტრად აქცია და შემოსულ დამყრობელს სთხოვეს დახმარება (ჩხატარაიშვილი, 1959:150).

მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ბათუმი ოსმალებმა საბოლოოდ 1703 წელს დაიპყრეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში არის ცნობილი (იაშვილი, 1948:21; ჩხატარაიშვილი, 1959:150; ჩხატარაიშვილი, 1972:60; რეხვიაშვილი, 1989:151). აღნიშნულ მოსაზრ-

ეხას ამყარებს XVIII ს-ის პირველ წლებში შედგენილი „ბათუმის ლივის აღწერის დიდ დავთარში“ დაცული ცნობები. დოკუმენტის დასაწყისში, მოცემულია თოთხმეტი სოფელი და მათი შემოსავლები, რომელიც „გურიელის ქვეყნიდანაა“ და ბათუმის ლივას დაექვემდებარა. სოფლები აღწერილია „დავთრის გარეშე“ და არზრუმის გამგებლის, კეთილშობილი ვეზირის, ჰალილ ფაშას მეცადინეობით ბეჭდით დამოწმებულ დავთარშია ჩაწერილი (TTD 122: A). ჩანაწერი დათარიღებულია ჰიჯრის 1116 წლის ჯემაზი ულ-ეველის 22 რიცხვით (1704 წლის 22 სექტემბერი). ტექსტის შინაარსი პირდაპირ მიუთითებს ბათუმის ახალ დაპყრობაზე.

დაბლა მოცემული ვრცელი დავთრის ცნობები კარგად მოგვითხრობს, თუ რა მდგომარეობა იყო ბათუმსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე ოსმალთა მიერ მისი საბოლოო დაკავების შემდეგ. თუ რა ტერიტორიები დაიპყრეს ოსმალებმა ამ დროს ბათუმთან ერთად და როგორ ინერგებოდა საბოლოოდ იმპერიული მმართველობის სისტემა.

დავთარი იწყება მინაწერით, რასაც მოჰყვება ახლად შემოერთებულ სოფელთა აღწერა. მეორე გვერდზე ვხვდებით ბევრად უფრო ვრცელ მინაწერს, რომელშიც დადგენილია ახალი რეგლამენტაცია აღნიშნულ ტერიტორიაზე.

ნათქვამია, რომ „დავთრის მდგომარეობა საკუთრივ ბათუმის ხსენებული სოფლების შემოსავლებისა, რომელიც გურიელის დაქვემდებარებაში იყო და დავთრის გარეშე აღიწერა და არზრუმის გამგებლის, კეთილშობილი ვეზირის, ჰალილ ფაშას მეცადინეობით თავიდან აღწერეს და ბეჭდით დამოწმებულ დავთარში ჩაიწერა. ხსენებული ვეზირის ცნობით, წერილითა და უზენაესი ფირმანით 1116 წლის ჯემაზი ელ-ეველის 22 რიცხვში (1704 წლის 22 სექტემბერი). სახელმწიფო ხაზინას დაექვემდებარა და მთავარ დავთარხანეში დადასტურდა და ბრძანება გამოიცა“ (TT.D122: A).

შემდეგ მოცემულია საერთო შემოსავალი:

„გამოსაღები 14 სოფლიდან 384,5 ესედი ყურუში² და მეოთხედი, 28 ახჩაა“.³

ნავსადგურზე თევზჭერის გადასახადი 36 ესედი ყურუში. მდინარე ჭოროხზე ნავებით გადაადგილების საფასური წელიწადში მოჭრილი 10 ესედი ყურუში.

ჯამი - 430,5 ესედი ყურუში, 1 ახჩა და 27 ფარა“ (TT.D122: A).

ხელნაწერის გაგრძელებაში წარმოდგენილია 14 სოფლის ჩამონათვალი მათზე შეწერილი

გადასახადებით:

სოფელი ანარია (სახელწოდება შესაძლებელია კიდევ დაზუსტდეს):

ლომი (Pasta) 11 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 2,5 ყურუში ესედი და 1 მეოთხედი;

სიმინდი 30 ქილა, [ფასი] 20 ჩურუქ ახჩა,⁴ 3,5 ესედი ყურუში და 1 მეოთხედი;

შირა⁵ 30 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 1,5 ესედი ყურუში;

ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი,⁶ 1 ესედი ყურუში.

ჯამი 9 ესედი ყურუში.

---

²ყურუში - ვერცხლის ფული, რომელმაც ოსმალეთში 1687 წელს გაუფასურებული ახჩა შეცვალა. უდრიდა 80 ახჩას. მანამდე ყურუში (გროში) ეწოდებოდა ევროპის სახელმწიფოთა ვერცხლის ფულს, რომელიც ოსმალეთშიც ტრიალებდა. ევროპელები ოსმალურ ყურუშს პიასტრს უწოდებდნენ (შენგელია, 1987:286). ესედი ყურუში (ლომიანი ყურუში) - ლომის გამოსახულებიანი ჰოლანდიური ფულის მიზამვით დაბეჭდილი ოსმალური მონეტა. პირველად 1691 წელს მიჭრა, ზარაფხანების ანგარიშებში კი 1701 წლიდან გვხვდება (Sahillioğlu, 1995: 368-369).

³ახჩა - ვერცხლის ფული ოსმალეთის იმპერიაში, რომელიც პირველად 1328 წელს მოიჭრა.

⁴ჩურუქ ახჩა - სპილენძის ფულის წვრილი ერთეული, რომლის რაოდენობაზეც იყო დამოკიდებული ფარას ერთეული. ერთი ფარა შეიცავდა ოთხ ჩურუქ ახჩას. ჰქონდა დაბალი სყიდვითუნარიანობა, ამიტომაც სააპირისპიროდ იხმარებოდა „სალამ ახჩაა“ ან სალამ ფარა“ (შენგელია, 1987: 288).

⁵შირა - ყურმნის წვენი.

⁶ჯარიმები და საქორწინო გადასახადი. ამ და სხვა ოსმალური გადასახადების შესახებ აჭარაში ვრცლად იხილეთ (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011: 22-34).

სოფელი ახა(ლ)შენი:

ლომი (Pasta) 37 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 9 ესედი ყურუში;
სიმინდი 76 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 9,5 ესედი ყურუში და 1
მეოთხედი;

შირა 100 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 5 ესედი ყურუში;
გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 5 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 6 ესედი ყურუში;
ჯამი 34,5 ესედი ყურუში და 1 მეოთხედი.

სოფელი სამეზის გვერდი:

ლომი (Pasta) 47 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 9 ესედი ყურუში;
სიმინდი 128 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 16 ესედი ყურუში;

შირა 137 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 7 ესედი ყურუში;
გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 5 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 7 ესედი ყურუში;
ჯამი 46,5 ესედი ყურუში და მეოთხედი.

სოფელი ყოროლის სუ:⁷

ლომი (Pasta) 40 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 10 ესედი ყურუში;
სიმინდი 93 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 11,5 ესედი ყურუში 20
ახჩა;

შირა 100 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 5 ესედი ყურუში;
გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 5 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 6 ესედი ყურუში;
ჯამი 37,5 ესედი ყურუში და 20 ახჩა.

სოფელი ყოროლისთავი:

ლომი (Pasta) 37 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 9 ესედი ყურუში
და 1 მეოთხედი;

სიმინდი 98 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 12 ესედი ყურუში და 1
მეოთხედი;

შირა 115 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 5 ესედი ყურუში და 1

---

⁷ სოფელი ყოროლისწყალი ხელნაწერში ამ ფორმით არის მოცემული. ტოპონიმის მეორე ნაწილი გათურქულებულია - Su - წყალი.

მეოთხედი;

გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 6 ესედი ყურუში;

ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 6 ესედი ყურუში;

ჯამი 38,5 ესედი ყურუში და 1 ახჩა.

სოფელი აგარა:

ლომი (Pasta) 30 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 7,5 ესედი ყურუში;

სიმინდი 80 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 10 ესედი ყურუში;

შირა 66 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 3 ესედი ყურუში, 1

მეოთხედი და 8 ახჩა;

გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 2 ესედი ყურუში;

ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2,5 ესედი ყურუში;

ჯამი 25 ესედი ყურუში 1 ახჩა და 8 ფარა.

სოფელი კაპრემუმი (ხელნაწერში კაპრემული - ზ.მ.):

ლომი (Pasta) 35 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 8,5 ესედი ყურუში და 1 მეოთხედი;

სიმინდი 100 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 12,5 ესედი ყურუში;

შირა 100 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 5 ესედი ყურუში;

გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 2 ყურუში ესედი;

ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2,5 ესედი ყურუში.

ჯამი 30,5 ესედი ყურუში.

სოფელი მახინჯაური:

ლომი (Pasta) 44 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 11 ესედი ყურუში;

სიმინდი 120 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 15 ესედი ყურუში;

შირა 130 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 6,5 ესედი ყურუში;

გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 4 ესედი ყურუში;

ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 5 ესედი ყურუში;

ჯამი 41,5 ესედი ყურუში.

საკუთრივ ბათუმის შემოსავლის ჯამი 300 ესედი ყურუში,

1 ახჩა და 28 ფარაა.

ბათუმის ნავსადგურში დაჭერილი თევზისათვის:

ბათუმის ნავსადგურში თევზჭერისთვის 12 ესედი ყურუში.

ზღვაპატრას⁸ ტბაზე თევზჭერისათვის 12 ესედი ყურუში.
ჭოროხის მახლობლად ადგილი, რომელსაც ზღმას⁹
ეძახიან, 12 ესედი ყურუში.

კვლავ ბათუმის ნაპირში შემავალი სოფელ ერგეს
მოსაზღვრე სოფლების მოსაველიდან მიღებულ
შემოსავალს გაცნობებთ:

სოფელი ერგე:

ლომი (Pasta) 36 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 9 ესედი ყურუში;
სიმინდი 120 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 15 ესედი ყურუში;
შირა 90 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 4,5 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2 ესედი ყურუში.
ჯამი 30,5 ესედი ყურუში.

სოფელი ჯოჭო:

ლომი (Pasta) 29 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 7 ესედი ყურუში
და 1 მეოთხედი;
სიმინდი 84 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 10,5 ესედი ყურუში;
შირა 80 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 4 ესედი ყურუში;
გამოსაღები სკაზე, სავარაუდოდ 2,5 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2 ესედი ყურუში;
ჯამი 26,5 ესედი ყურუში და 1 მეოთხედი.

სოფელი ხელვაჩაური:

ლომი (Pasta) 8 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 8 ესედი ყურუში;
სიმინდი 28 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 3,5 ესედი ყურუში;
შირა 23 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 1 ესედი ყურუში და 1
მეოთხედი;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2 ესედი ყურუში;
ჯამი 7,5 ესედი ყურუში და 1 მეოთხედი.

სოფელი კიბე:

---

⁸ აღნიშნული ტოპონიმი დაზუსტებული ფორმა არ არის, თუმცა ხელნაწერის ამოკითხვის ვარიანტი გვაძლევს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ აწინდელი ბათუმის ტერიტორიაზე ძველად არსებულ რომელიმე ტბას „ზღვაპატრა“, ან „ზღვაპატარა“ ერქვა.

⁹ აღნიშნული ტოპონიმიც სავარაუდოდ ზღვას უნდა უკავშირდებოდეს.

ლომი (Pasta) 24 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 6 ესედი ყურუში;
სიმინდი 110 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 13,5 ესედი ყურუში;
შირა 90 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 4,5 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2 ესედი ყურუში;
ჯამი 26 ესედი ყურუში და 1 მეოთხედი (TT.D 122: A).

სოფელი კაპნისთავი:

ლომი (Pasta) 29 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 7 ესედი ყურუში;
სიმინდი 89 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 10 ესედი ყურუში;
შირა 60 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 3 ესედი ყურუში;
გამოსადები სკაზე, სავარაუდოდ 2,5 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2 ესედი ყურუში;
ჯამი 24,5 ესედი ყურუში და 1 მეოთხედი.

სოფელი ოსანაური:

ლომი (Pasta) 4 ქილა, [ფასი] მეოთხედი, 1 ესედი ყურუში;
სიმინდი 16 ქილა, [ფასი] 20 ახჩა, 2 ესედი ყურუში;
შირა 80 ბათმანი, [ფასი] 8 ახჩა, 1 ესედი ყურუში;
ბადჰავა და საპატარძლო გადასახადი 2 ესედი ყურუში;
ჯამი 5 ესედი ყურუში (TT.D 122: A).

შემდეგში მოცემულია ვრცელი მინაწერი:

„ბათუმის სანჯაყში გურიელის ქვეყნისადმი დაქვემდებარებული ბათუმის ნაპიე ადრე დავთრის გარეშე წერილობითი პირობით, წლიური ორმოცდათხუთმეტი ათასით, გონიოს სანჯაყბეგების ხასად იყო აღწერილი, მაგრამ ამ დრომდე გურიელთა კუთვნილებაში და მფლობელობაში იყო; და ვინაიდან გონიოს ბეგებს ისინი არ ეკავათ, ხსენებული ნაპიე გურიელის ქვეყანას და მის მფლობელობას ჩამოერთვა და შემოსაზღვრა. ამიერიდან უზენაესი ხაზინის მიერ იქნა დაკავებული და მირლივას თანხმობით ახლიდან აღიწერა ხსენებული ნაპიეს მთლიანი შემოსავლის დადგენის მიზნით და დავთარში იქნა შეტანილი. თოთხმეტი სოფლის უშრის¹⁰ საფასური მთლიანად, თევზის ბაზ-

---

¹⁰ აჭარაში დაწესებული ოსმალური გადასახადები დაწვრილებით არის შესწავლილი 1574 წლის აჭარის ლივის ვრცელი დავთრის მიხედვით (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011).

არი, ტბები და სხვა; ბადჰავა და საპატარძლო გამოსაღები ოთხას ოცდაათ ნახევარი და მეოთხედი ყურუშია. რამდენიმე წლის განმავლობაში, სანამ ეს წესი დამკვიდრდება, მოსახლეობა სხვაგვარი არ შეაწუხოთ. [1]115 წლის მარტის თვიდან მოყოლებული ადრე რაჭველის¹¹ ციხის დაცვაში მყოფ, ქვემო აჭარის სანჯაყბეგ იუსუფ ბეგსა და მის ძმას მეჭმედს აქვს დაკისრებული. ხსენებულ ნაჰიეში სავარგულების სიმცირის და მოსახლეობის ზედმეტად სიღარიბის გამო, მოსახლეობა თავიდანვე გათავისუფლდეს [ზედმეტი გადასახადებისაგან -ზ.შ.], ბათუმის ნავსადგურთან ახლოს ხელახლა ჩასახლებულების გარდა. ციხის გალავნის ხითა და ქვით გამაგრების სამუშაოები დასრულდეს, აგრეთვე დამთავრდეს სხვა დაზიანებული კედლების აღდგენა. მხოლოდ უშრის დადგენილი საფასური იქნეს გადახდილი და უზენაესი ხაზინის მხრიდან ურჯულოთაგან მათი დამსახურების მიხედვით წელიწადში დადგენილი თითო კეთილშობილი ოქრო ჯიზიეს აკრეფის შემდეგ, საბუთი გაიცეს. ამის გარდა ხსენებულ ნაჰიეში მცხოვრები მუსლიმი და არამუსლიმი მოსახლეობა ავარიზით, ურფისა და შაკკას¹² გადასახადებით და ფირმანით დაკისრებული არცერთი გადასახადით არ იქნას შეწუხებული და შევიწროებული. არ გაიყიდოს ბათუმის ნაჰიეს არცერთი რეაია.¹³ თუ გაყიდვა გამოაშკარავდა, მათი ადგილსამყოფელიდან უკან დააბრუნონ და ძველ ადგილებზე დაასახლონ და გამყიდველები დაისაჯონ. თუ ვინმე გურიიდან, იმერეთიდან ან სხვა ადგილებიდან ჩამოვა და ისლამის პატივს ეზიარება, შარიათის მხრიდან ხსენებულ ნაჰიეში თავისუფალი ადგილები აჩვენეთ და დაასახლეთ. ხსენებული პირობებით მთავარ საანგარიშოში ჩაიწეროს და მოსახლეობას ეცნობოს, საპატიო ბრძანება გაიცეს და დავთ-

¹¹ ციხის სახელწოდება აშკარად იკითხება როგორც რაჭველ (რაჯვილ, რაჯველ). საფიქრებელია, რომ საუბარია ოსმალთა მფლობელობაში არსებული, დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ რაჭაში მდებარე ციხეზე.

¹² გადასახადები ოსმალეთის იმპერიაში, რომლებიც საომარი და საგანგებო მდგომარეობის დროს იკრიბებოდა.

¹³ ქრისტიანი გლეხი.

რის სახე მიეცეს. არზრუმის გამგებელმა უკეთილშობილესმა ჰალილ ფაშამ წარდგინება და საბუთი და თამასუქი გამოაგზავნა მთავარ დავთარხანაში. შემოწმების დროს ბათუმის სანჯაყის მოკლე და ვრცელ [დავთარებში - ზ.შ.] ხსენებული სოფლები არ იყო აღრიცხული. დავთარჰანეს მთავარმა ხსენებული ვეზირის გაგზავნილი საბუთის და თამასუქის და წარდგინების მიხედვით ბრძანა, დადგენილი კანონის მიხედვით, ხსენებული ნაჰიეს შემოსავალი ოთხას ოცდაათნახევარი და მეოთხედი ყურუშის ოდენობით მთავარ საანგარიშოსა და დავთარხანაში დამოწმებულიყო. [1]115 [წლის] მარტიდან დაწყებული, ხსენებულ იუსუფ ბეგსა და მის ძმას მეჰმედს დაეკისროს და გონიოს ბეგები აღარ ჩაერიონ და ხაზინის საკუთრებად გამოცხადდეს. ხოლო ჯიზე, მინდობილი საბუთის ძალით, ტრაპიზონის ჯიზიადარმა აკრიფოს და შარიათის ნებით რამდენ ქალაქსაც გასცემს, ნუსხის სახით ჯიზეს საანგარიშოს გაუგზავნოს. წარდგინების მიხედვით არსებული პირობების დატოვებით საპატიო ბრძანება გაიცა, დავთარში დამოწმებისათვის ცნობა გაიცა. ცნობის მიხედვით ადგილზე დამოწმების შესახებ უზენაესი ფირმანი გამოვიდა და მთავარ დავთარხანეში დამოწმებულ იქნა. 24 ჯუმაზი ელ-ეველი, წელი 1116¹⁴ (T.T.D. 122: B).

დასკვნა

კვლევის შედეგად კარგად ჩანს, რომ ბათუმი და მის შემოგარენში მყოფი სოფლები ოსმალეთს ჯერ კიდევ ახალი შემოერთებული აქვს და ცდილობს საკუთარი მმართველობის ფორმების, საგადასახადო სისტემის და მიწისმფლობელობის წესების დამკვიდრებას. საგადასახადო სისტემა ჯერ კიდევ არ არის ბოლომდე გამართული, მოსახლეობისგან აიკრიფება მხოლოდ ნაწილი, თუმცა იგი უკვე გაწერილია ოფიციალურად და აღრიცხულია დავთარში. ჩანს, რომ მოსახლეობა აქ ძირითადად ქრისტიანულია.

---

¹⁴1704 წლის 24 სექტემბერი.

ბათუმი და მიმდებარე ტერიტორია დიდი ხნის განმავლობაში მონაცვლეობით შედიოდა გურიელის მფლობელობაში ან ოსმალთა იმპერიის შემადგენლობაში, თუმცა XVII ს-ის პირველ წლებში ოსმალეთმა მყარად მოიკიდა აქ ფეხი. ეს იყო იმპერიის მიერ ამ ტერიტორიის საბოლოო ინკორპორაცია, რაც 1877-1878 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომამდე გრძელდებოდა.

გარკვეული დროის განმავლობაში ოსმალებმა გაწერილი წესების თანახმად სრულად შეძლეს საკუთარი მმართველობის სისტემის შემოღება, რაც ძირითადად აისახებოდა გამართულ ადმინისტრაციულ, მიწისმფლობელობის და საგადასახადო სისტემაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ქართლის ცხოვრება*.(1959). ტ.II, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილი, თბილისი.
- ქართლის ცხოვრება*. (1973). ტ. IV. ბატონიშვილი ვახუშტი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილი, თბილისი.
- ფერევი, იბრაჰიმ.(1964). *ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*, თურქულიდან თარგმნა და გამოკვლევებითა და კომენტარებით გამოსაცემად მოამზადა სერგი ჯიქიამ, თბილისი.
- ჩელეზი, ქათიბ. (2013). *ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*, თურქულიდან თარგმნა და გამოკვლევებითა და კომენტარებით გამოსაცემად მოამზადა გიული ალასანიამ, თბილისი.
- გაბაშვილი, ვ. (1954). - *აღმოსავლური გენეზისის პრობლემა*, მახლობელი აღმოსავლეთის კრებული, თბილისი.
- თამარაშვილი, მ. (1902). *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით, XIII ს-დან ვიდრე XX ს-მდე*, ტფილისი.

- იაშვილი, ვ. (1948). *აჭარა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში*, ბათუმი.
- მახარაძე, მ., შაშიკაძე, ზ. (2021). *ლალა მუსტაფა ფაშას ვაყუფ-ნამეები საქართველოს შესახებ*, თბილისი.
- რეხვიაშვილი, მ. (1989). *იმერეთის სამეფო 1462-1810 წწ.*, თბილისი.
- სვანიძე, მ. (1971). *საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს.*, თბილისი.
- შაშიკაძე, ზ., მახარაძე, მ. (2011). *აჭარის ვრცელი და მოკლე დავთრები*, თბილისი.
- შენგელია, ნ. (1974). *XV-XIX სს-ის საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყაროები*, თბილისი.
- შენგელია, ნ. (1987). *XVI-XVII სს-ის ოსმალური დოკუმენტური წყაროები*, თბილისი.
- ჩხატარაიშვილი, ქ. (1959). *გურიის სამთავრო (პოლიტიკური სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევი*, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი.
- ჩხატარაიშვილი, ქ. (1972). *საქართველოს საგარეო ურთიერთობათა ისტორიიდან (XVIII ს-ის პირველი მეოთხედი)*, „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, თბილისი.
- TT.D 122 - *Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi*, Tapu Tahrir Defteri.
- NFS.d 01170. *Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi*, Nüfus Defteri.
- KKT RD 209. *Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi*, Kamil Kepeci Tasnifi, Ruznamçe Defteri.
- Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylebeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1534-1566)*, Ankara.
- Bostan, H. (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara.
- Danişmend, İ.H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 2, İstanbul.

- Goloğlu, M. (2013). *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşu Kadar*, ikinci baskı, Trabzon.
- Kırzioğlu, F. (1998). *Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara.
- Sahillioğlu, H. (1995). *Esedî, İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul.

References:

- Kartlis Tskhovreba*. (1959). T.II. Tékstĭ Dadgenili Qvela Khelnatseris Mikhedvit, S.Qaukhchishvili, Tbilisi.
- Kartlis Tskhovreba*. (1973). T.IV. Batonishvili Vakhushtĭ, *Aghtsĕra Samefosa Sakartvelosa*, Tékstĭ Dadgenili Qvela Khelnatseris Mikhedvit, S.Qaukhchishvili, Tbilisi.
- Fechevi, Ibrahim. (1964). *Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Shesakheb*, Turkulidan Targmna da Gamok' vlevebita da Komentarebit Gamosatsemad Moamzada Sergi Jikiam, Tbilisi.
- Chelebi, Katib. (2013). *Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Shesaxeb*, Turkulidan Targmna da Gamok' vlevebita da Komentarebit Gamosatsemad Moamzada Giuli Alasaniam, Tbilisi.
- Gabashvili, V.(1954) – *Aghmosavluri Genezisis Problema*, Makhlobeli Aghmosavletis Krebuli, Tbilisi.
- Tamarashvili, M. (1902). *Istoria Katolikobisa Kartvelta Soris, Namdvilis Sabutebis Shemotanita da Ganmartebit, XIII s-dan Vidre XX s-mde*, Tiflisi.
- Iashvili, V. (1948). *Ach'ara Osmalta Batonobis Periodshi*. Batumi.
- Makharadze, M., Shashikadze, Z. (2021). *Lala Mustafa Fashas Vaquf-Nameebi Sakartvelos Shesakheb*, Tbilisi.
- Rekhviashvili, M. (1989). *Imeretis Samefo 1462-1810 ts's.*, Tbilisi.
- Svanidze, M.(1971). *Sakartvelo-Osmaletis Urtiertobis Istoriidan XVI-XVII ss.*, Tbilisi.

- Shashik'adze, Z., Makharadze, M.(2011). *Ach'aris Vrtseli da Mokle Davtrebi*, Tbilisi.
- Shengelia, N. (1974). *XV-XIX ss-is Sakartvelos Ist'oriis Osmaluri Tsq'aroebi*. Tbilisi.
- Shengelia, N. (1987). *XVI-XVII ss-is Osmaluri Dok'umenturi Tsq'aroebi*. Tbilisi.
- Chkhatarashvili, K. (1959). *Guriis Samtavro (Politikuri, Sotsialur-Eko'nomiuri Ist'oriis Nark'vevi, Sakandidato Disertatsia*, Tbilisi.
- Chkhatarashvili, K.(1972). *Sakartvelos Sagareo Urtiertobata Ist'oriidan (XVIII s-is Pirveli Meotxedi)*, „Sakartvelos Feodaluri Khanis Ist'oriis Sakitxebi“, Tbilisi.
- TT.D 122 - *Ankara Tapu ve Kadaastro Genel M'ud'urli'gu Arşivi*, Tapu Tahrir Defteri.
- NFS.d 01170. *Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi*, Nüfus Defteri.
- KKT RD 209. *Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi*, *Kamil Kepeci Tasnifi*, Ruznamçe Defteri.
- Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylebeyli'ği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1534-1566)*, Ankara.
- Bostan, H. (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara.
- Danışmend, İ.H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 2, İstanbul.
- Goloğlu, M. (2013). *Trabzon Tarihi Fetihten Kuruluşa Kadar*, ikinci baskı, Trabzon.
- Kırzioğlu, F. (1998). *Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara.
- Sahillioğlu, H. (1995). *Esedî, İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul.